

ה'תשס"ז
9.5.2007

חיי המדף הנמשכים והולכים של "המשוררת הנשכחת"

מאת מירון ח. איזקסון

זלדה היתה דמות חריגה בנוף השירה העברית: את ספרה הראשון פירסמה בגיל 53; כתבה פרוזה שירית משוחררת כאשר בני דורה כתבו בחרוז ובמשקל; ושירה היו ספוגים בשורשיה בעולם החסידי. ספרה של חמוטל בר-יוסף חושף את עולמה הפואטי

על שירת זלדה

חמוטל בר-יוסף. מהדורה מורחבת, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 222 עמ', 74 שקלים

"כאשר שחררתי את דג הזהב/ צחק הים/ ואמץ אותי/ אל לבו החופשי, / אל לבו הזורם, / אז שרנו יחד/ (אני והוא): לא תמות נפשי. הישלוט רקב/ בזרם חי? / הוא שר כך/ על נפשו הסואנת, / ואנוכי שרתי/ על נפשי הכואבת" (זלדה, "מול הים". מופיע בספרה של חמוטל בר-יוסף בעמ' 108).

תצלום ארכיון

המשוררת זלדה (שניאורסון-מישקובסקי) היתה צעירה רק בשלוש שנים מלאה גולדברג ובארבע שנים מנתן אלתרמן (היא נולדה בשנת 1914); אבל אף שהיתה בת דורם, ילידת רוסיה ובעלת רקע ספרותי דומה, דרכה השירית היתה שונה לגמרי: היא כתבה פרוזה שירית, ביטלה גבולות ז'אנרים ולא כפתה על שירה תבניות ריתמיות.

אולי שונות זו יכולה להסביר במשהו את מעמדה בהיסטוריה של השירה העברית: במבוא למהדורה המורחבת של הספר החשוב שלפנינו מצטטת חוקרת הספרות חמוטל בר-יוסף דברים שכתבה על זלדה עלית קרפ, במוסף "תרבות וספרות" של "הארץ": "עשרים שנה אחרי מותה,

זלדה היא בעיקר משוררת נשכחת מאוד"; ועם זאת, מסתבר שבחניויות הספרים יש לשירי זלדה ביקוש יציב, ומהדורות מספרי שירה מודפסות בזו אחר זו. הכמיהה לשירת זלדה, אם כן, עמוקה ונמשכת, אבל נוכחותה בשדה השירה נראית חמקמקה.

*

אילן היוחסין של זלדה מעניין ומרשים; נזכיר מתוכו את סבה, הרד"ץ, בהיותו מפתח חשוב להבנת עולמה: לזלדה יוחס דמיון אישיותי לסב זה, רבה של צ'רניגוב, שהצטיין באהבת אדם ובכישרונות נדירים. אבל זלדה, שהגיעה לישראל בשנת 1925, היתה גם בת דודו של הרבי מלובאביטש. היא התייתמה מאביה בגיל 12 וגרה עם אמה בשכונת שערי חסד בירושלים. היא למדה בבית המדרש למורות "מזרחי" ולאחר תהפוכות חיים רבות נישאה בשנת 1950 לחיים מישקובסקי.

ספרה הראשון, "פנאי", התפרסם רק בשנת 1967, שנתיים לאחר מות אמה (בר-יוסף סבורה כי אחת הסיבות העיקריות לאיחור הרב בפרסום השירים היא חששה לפגוע באמה); זלדה היתה אז כבר בת 53, לאחר 35 שנות כתיבה. יצירותיה בפרוזה ובשירה אמנם התפרסמו קמעה קמעה מאז שנות הארבעים המוקדמות, ושירתה זכתה

כבר לקהל מעריצים מגוון, אבל רק עם פרסום הספר זכתה גם להערכה ביקורתית. המשורר מאיר ויזלטיר הגיב על הספר כך: "לא כדאי להתאפק ונעים להגיד לקורא בפתח הרשימה: ספר השירים 'פנאי' הוא אוצר יקר, שכדאי למהר לחנות, לקנותו קודם כניסת השבת ולהקדיש לו את שעות הקריאה השבועיות. אפשר בהחלט להזניח, לכבודו, את המוספים הספרותיים ואת הרשימה דלהלן" (עמ' 22).

את ספרה זה על שירת זלדה החלה בר-יוסף לכתוב בשנת 1985, שנה לאחר מותה של המשוררת וזמן קצר לאחר שהיא עצמה איבדה את בנה. עתה, לאחר עשרים שנה, מודפס ספר חשוב זה במהדורה מחודשת, ובה פרק חדש על המוות בשירת זלדה. בר-יוסף מנתחת את הפואטיקה של זלדה במקוריות ובעמקות; בצדק רב היא מדגישה את מצבי היסוד האנושיים בשירה, וזאת עוד בטרם תפנה לניתוחים ספרותיים. "המוות הפנימי", תחושת "המלכות" מול "האני החולף", חיי החרפה של "בת המלך", החוויות הדתיות ההופכות לשיר, הכמיהה לידידות, כל אלה בולטים בשירת זלדה מראשיתה.

שירתה של זלדה מוצגת בספר, ובצדק, כהמשך לכתיבת סיפורים ואגדות חסידיים של "בית סבא"; בניגוד למה שהיה מקובל בשנות החמישים והשישים, שירתה אינה נרתעת מאווירת הדיבור העתיק ומצירופי מקורות, תוך שמירה על הבעה גמישה וישירה. לשירה מנגינת דיבור מיוחדת, חופשית ונקייה מקונדסות או מקפריזה. החיבור בין הסיפור לשיר, והשימוש התכוף של זלדה במוטיבים מסיפורי עמים שונים (כולל אגדות עם חסידיות), הוא בעיני מוקד עיקרי בשירתה: יש כאן הצהרה על אי קבלת החלוקות השגורות. אבל הממד הסיפורי מחייב את השיר להיות גם בעל תהליך מורכב ומתפתח, ובהקשר זה ראוי להזכיר ולהפנות את הקורא לפואמה האוטוביוגרפית "בתור הילדות פרי חדש", שנכתבה כבר בשנות הארבעים.

יש בשירתה של זלדה חתירה קבועה לקדושה, שבר-יוסף מיטיבה לתאר אותה; "זלדה אינה מייחסת ליופי ערך כשלעצמו, אלא כשהוא פועל על הנפש ומוציא אותה מה'בור' (...), היופי, כמו הניגון והסיפור, הוא בעל ערך כמכשיר לתיקון הנפש (...)" זלדה מתארת את ההתקרבות לנפש הזולת כתהליך של כניסה הדרגתית לעולמות עליונים" (עמ' 76). כאן מניחה בר-יוסף את היסודות לבחינת היחס המיוחד של זלדה לבדידות ולתיקון הרוע, תחומים שהושפעו בוודאי מהרקע החסידי שלה.

המשמעות הדתית-אמונית באה לידי ביטוי בכל היבט מרכזי בספר, ועם זאת, בר-יוסף גם לא מתחמקת מדיון ישיר בסוגיית ההשקפה הדתית בשירת זלדה; "את שירת זלדה אפשר לקרוא ולאהוב בלי לדעת דבר על חייה ובלו להתייחס לממד הדתי של השירים, אך אי אפשר להבין אותם לאשורם אם פוסחים על הממד הזה", היא קובעת ומוסיפה: "העיון בחלק ניכר מהביקורת שנכתבה על זלדה מוכיח, שכמו ההתעלמות מהרקע הדתי שלה, גם המודעות לו, עלולה לגרור לפרשנות מוגבלת ומחמיצה, שגם היא עוררה בזלדה התקוממות" (עמ' 133).

זלדה ראתה עצמה כאדם דתי, אך הסתייגה מחלוקות חברתיות ברורות; היא לא כתבה אף שיר תיאולוגי מובהק, אבל ההתבטאויות הדתיות שלה הן מפתח מרכזי להבנת שירה, ונכחות הקדושה "בכל העולמות" היא הנחת יסוד פואטית שלה. בפנייה לבורא היא זהירה ובאותה עת מושפעת ביותר מהעולם המיסטי, למשל בשיר "נפש הציצה מן החרקים" (עמ' 142): "נפשי הציצה מן החרקים/ אשר בתוך הבוקה והמבולקה/ של חליי./ משביה קראה/ ל-היה הוה ויהיה,/ בחושך לחשה/ בידך אפקיד את רוחי, את כאבי,/ את כבודי, את חיי, ואת מותי".

שירת זלדה היא מהבודדות שאותן ניתן לכנות "תופעה" של ממש; יכולת ההזדהות עמה, גם למי שלא כל מכמניה נהירים לו, היא הוכחה לקסמה, לאותו מהלך פלאי המותיר בשירים מעין אווירה של סיפור חסידי המהדהד בחלל הנפש. היכולת לבטא תכנים ברורים ועם זאת להיפתח אל הזולת בתמימות ובפשטות היא אכן מעשה של חסד, ובר-יוסף ממשיכה בהצטיינות וברגישות נתיב זה של שיחת נפש אגדית ובבונה, ואינה מחמיצה לדעתי שום אלמנט מרכזי בנושא הדיון.

צניעותה של בר-יוסף גרמה כנראה לכך שרק שורות השיר של זלדה מופיעות בספר בהבלטה, בעוד שניתוחיה שלה עצמה מודפסים באותיות קטנות. גם כך, נכון לחתום את הרשימה על הספר המרגש בבית האחרון מתוך השיר "כל שושנה": "ונדמה/ כה קרוב/ אור השושנה,/ כה קרוב/ ניחוחה,/ כה קרוב".